

Vznik jazyka a jeho aplikace v hermeneutice

Autor: Jan Štefl

Abstract

Origin of language and its application to hermeneutics. – The article aims to present two definitions of language, one from the point of view of traditional structuralism and the other within neurology. Following these definitions, the article then discusses possible hypotheses of the origin of language and emphasizes the concept of understanding. More specifically, in the field of neuroscience, the article pays attention to the concept of mirror neurons and applies it to the issue. The concept of understanding and empathy is highlighted here, and mirror neurons are interpreted with these notions. A kind of synthesis of the above-mentioned topics is then the application of language in understanding to another person. This is a problem to which not only structuralism but also hermeneutics contributes. At this point, the current concept of understanding is also mentioned, with discursive ethics being the most important. The paper is therefore multidisciplinary on the border of philosophy and neuroscience, but also presents various philosophical approaches. The link is then understanding as an ethical maxim.

Keywords: hermeneutics, language, structuralism, neuropsychology

Klíčová slova: hermeneutika, jazyk, strukturalismus, neuropsychologie

Úvod

V první části příspěvku se blíže podíváme na dvě definice jazyka, abychom se vyznali nejen v zásadní terminologii, ale zároveň abychom předznamovali pole, ve kterých se článek bude pohybovat. Jedna z definic bude vycházet z metodiky dané strukturalismem a pohybovat se bude čistě v rámci lingvistiky, zatímco druhá se zaměří na biologický koncept protojazyka, jak jej vysvětluje neurovědec Michael A. Arbib.

Předkládaný příspěvek si klade za cíl nastínit dvě možné hypotézy vzniku jazyka, a na jejich pozadí srovnat možnosti rozumění druhému člověku, a zároveň nastínit limity těchto teorií. Jedna z teorií, která je založena na objevu zrcadlových neuronů, bude rozebrána hlouběji, čímž se naskytne prostor najít ve vzniku a vývoji jazyka přesah do současné filosofie a etiky. Zde si povšimneme především zásadního pojmu rozumění, který nás může nasměrovat k takovým teoriím, jakou je například diskursivní etika a její těžiště v komunikativní akci. Tím bude, alespoň do určité míry, postavena do pozadí teorie první, neboť důležitý pro nás bude jazyk nejen jako základní nástroj vedoucí k tomuto komunikativnímu jednání, ale vůbec jako jeden z nejpodstatnějších faktorů pro rozumění druhému člověku.

V této části se nám osvětlí etické¹ pozadí teorie vzniku jazyka, která jinak bude interpretována z pohledu současných neurověd. Role jazyka v rozumnění bude ale rovněž předložena v mezích fenomenologie a její hermeneutiky. Zde sice uvidíme určité rozepře jak s neuropsychologií, tak například s postmoderní etikou, přesto bude tento bod podstatný pro uvědomění si ontologického obratu hermeneutiky a využití jazyka v této hermeneutice.

Príspevek tedy bude vcelku interdisciplinárny, pričemž stěžejní budou výše zmíněné oblasti. Toto rozmezí není vybráno náhodně, neboť se domnívám, že jednotlivé obory mohou široce obsáhnout vždy danou oblast, avšak k aplikaci na skutečné rozumnění druhému člověku to samo o sobě nestačí. Je tak zapotřebí hledat přesahy i v jiných vědních oblastech, hledat nejen společné body, ale i rozpory, čímž se naše chápání rozumnění může více vyjasnit.

Dvě definice jazyka a předporozumnění pojmu jazyka

Hovoří-li někdo o teorii vývoje jazyka, je jistě záhodno jí také vymezit. My se zde pokusíme nastínit několik definic na základě rozdílů, což ostatně odpovídá i konceptu jednoho z myslitelů.² První bude diference jazyka a řeči, jak jí sám chápe de Saussure, protože v této oblasti patří skutečně k dominantním postavám. Následovat bude snad nutné vymezení jazyka od protojazyka (jakož i protoznaku), což bude osvětleno níže. Zároveň nám toto vytváří komplexnější propojení se znakem, jak jej nalézáme u de Saussurea, a rovněž se nám v obou případech vyjeví to podstatné, jazyk na pozadí sociálních schémat.

Švýcarský jazykovědec jde prvně metodou negativní a upozorňuje na neshodu jazyka s řečí.³ Jazyk je sice částí řeči ale neshoduje se s ní. Hovořili jsme dříve o jazyku na pozadí sociálních schémat a zde se Saussure zmiňuje o jazyce právě jako o společenském produktu schopnosti řeči. Společenské konvence jsou pak přijaty celým útvarem a na základě tohoto je vůbec schopnost řeči jednotlivci umožněna. Řeč samu ale považuje za cosi mnohotvárného a různorodého.⁴ Dále se na několika místech pozastavuje nad společenským charakterem jazyka.⁵

Primární roli u něj bude však vždy hrát definice skrze znak a jeho vztahování se k označovanému. Jinak řečeno, v popředí lingvistiky zde stojí vztah označujícího a označovaného.⁶ Součástí tohoto myšlenkového celku je pravděpodobně i výzva

¹ Jakkoliv bude pohlíženo na téma z různých úhlů, je ústředním pojmem rozumnění, tedy rozumnění druhému člověku. To je ve své podstatě etická teze, neboť můžeme postulovat, že druhému nejen chceme, ale především máme rozumět. Naše cesta tedy sice povede od definic jazyka, přes gramatiku a jeho evoluci až k postmoderním teoriím. Zároveň bude ale tato myšlenka nutnosti rozumět celou dobu brána na zřetel.

² RICOEUR, Paul. *Struktura a hermeneutika*. In KYLOUŠEK, Petr. *Znak, struktura, vyprávění: Výbor z prací francouzského strukturalismu*. Brno: Host, 2002, s. 275. Zde se Ricoeur odvolává na de Saussurea s tím, že „jazyk, to jsou jen rozdíly“.

³ SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996, s. 46.

⁴ Doslova zmiňuje zasahování do oblasti „fyzické, fyziologické a psychické“ a zároveň hovoří o oblastech jak jednotlivce, tak společnosti.

⁵ „Jazyk je společenským produktem schopnosti řeči...“ *Ibid.*, s. 46. Anebo výstižně: „...schopnost artikulovat slova (de Saussure zde myslí jazyk) se uskutečňuje jen za pomoci nástroje vytvářeného a poskytovaného společenstvím.“ *Ibid.*, s. 47.

⁶ Ricoeur zde opět s odkazem na de Saussurea doplňuje, že jde o vzájemné vymezení zvukového sledu označujícího a konceptuálního sledu označovaného. Tato vzájemnost však, dodává, je spíše ve vnitřních odstupech – odstupech mezi smyslem a zvukem a následných vztazích. RICOEUR, Paul. *Struktura a hermeneutika*, s. 274.

k opakované interpretaci. Můžeme jí spatřovat například pod neustálým ubezpečováním, že jazyk není hotová struktura s pevně obtisknutým a neměnným významem. Zároveň je tato nutnost interpretování, která není ničím jiným než hermeneutickým zadáním etice samotné, metaforou ke vztahu označujícího a označovaného. Jistě, vzhledem k strukturalistickému zázemí de Saussurovy lingvistiky nelze předpokládat uvnitř tohoto systému náznaky fenomenologické hermeneutiky.

Zároveň je ale možné konstatovat, že hermeneutika není disciplínou čistě fenomenologickou,⁷ nýbrž jakousi metodou, která může pomoci (v kulturní rovině) rozumění tam, kam by například již empatie nedosahovala. Jako výzvu k opakované interpretaci můžeme brát i například kritiku nomenklatury.⁸ Nejde zde ovšem ani tak o kritiku svazku jména a věci, jakož o redukci něčeho tak komplexního, jako je jazykový znak, na jednoduchou operaci. Ovšem, jak se již ukázalo, vysvětlující zde může být opět určitá dialektika, v tomto případě pojmu a akustického znaku. Důležité pro nás v tomto případě je ale hlavně to, že akustický obraz nelze redukovat na materiální zvuk, nýbrž že jde o psychický otisk tohoto zvuku.⁹

Přesuneme se nyní k vymezení jazyka od protojazyka, který lze vztáhnout k druhu hominidů,¹⁰ a rovněž jej lze vnímat jako předstupeň lidského jazyka dnes.¹¹ Nejde však o jeden jediný původní druh jazyka, ze kterého se náhle vyvinul jazyk dnešní. Naopak lze předpokládat, že existovala řada protojazyků a ty se také od sebe lišily úrovní vývoje. Tedy od těch primitivnějších k těm více komplexním.¹² Vzápětí se dostaneme k pojmu univerzální gramatiky. Nyní lze však konstatovat, že na jejím základě by šlo tvrdit, že takovýto protojazyk¹³ je schopný přenášet význam bez přispění syntaxe. Tu má pak evoluci přidat právě univerzální gramatika.¹⁴

Proti tomuto stojí tvrzení, že protojazyk se sestává z určitých „holofrází“,¹⁵ což jsou ve své podstatě „fráze v podobě sémantických celků, které však nejsou členěny do nějakých smysluplných částí“. ¹⁶ Arbib zde dále předkládá tvrzení, že tyto holofráze se nejprve vztahovaly k nějakým opakovaným událostem a až později se slova k tomuto vztahovaná vyvinula, prostřednictvím kulturní evoluce a za pomoci syntaxe, do dnešní doby.¹⁷ Toto je pro naše účely podstatné, protože onen vývoj předpokládá spolupráci ostatních příslušníků druhu.

Hovořili jsme o jazyku na pozadí sociálních schémat. U Saussurea to byl jazyk jako společenský produkt. Všimá si přijímání společenských konvencí, které následně umožňují

⁷ Zároveň nám jako podklad pro toto tvrzení může sloužit dílo řady literárních teoretiků či vůbec existence hermeneutiky v bibliotice.

⁸ „Seznam termínů odpovídající vždy dané věci.“ SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*, s. 95.

⁹ Jinak řečeno také reprezentace, o které nám naše smysly podávají zprávu. *Ibid.*, s. 96–97.

¹⁰ Což se později ukáže u Arbibovy hypotézy jako zásadní bod zlomu.

¹¹ KOUKOLÍK, František. *Lidský mozek*. Praha: Galén, 2012, s. 164.

¹² ARBIB, Michael A. *How the brain got language: The mirror system hypothesis*. New York: Oxford University Press, 2012, s. 252–253.

¹³ Například u druhu *Homo erectus*.

¹⁴ V tomto ohledu Arbib kontruje Bickertonovi: The Mirror System Hypothesis on the linkage of action and languages. In ARBIB, Michael A. *Action to Language via the Mirror Neuron System*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 3–47.

¹⁵ Jinak také „unitárních promluv“.

¹⁶ *Ibid.*, s. 5.

¹⁷ *Ibid.*, s. 5.

řeč. Pokud je tedy tento příspěvek orientovaný na jazyk jakožto nástroj rozumění, slouží nám tyto teze jako potvrzení, že jazyk má své místo především ve společenství a už jeho definování je závislé na faktoru rozumění. V rámci definic je ale jisté, že budou badatelé zdrženlivější. Arbib připouští, že etymologie může dát člověku určité porozumění ohledně kořenů ve starších jazycích a ohledně role v sociální praxi.¹⁸ Jinak řečeno, snahou o definování jazyka můžeme nahlédnout, že význam jazyka (právě v onom společenství) se mění spolu s oním společenstvím. Tato dynamická definice (kterou se i odlišuje od prvně zmíněného lingvisty) ovšem ústí v tezi, že nic jako jazyky neexistuje.¹⁹

Ty totiž nově vznikají a znovu se modifikují v každé další generaci. Nejde tedy pouze o otázku funkce jazyka v „primitivním“ společenství, ale rovněž o jeho význam v mezigeneračním dialogu. Pojítkem těchto teorií je pak ale stále rozumění druhému.

Dvě hypotézy vzniku jazyka a nutnost rozumění jako jejich stavební kámen

Hypotézy týkající se vzniku jazyka u člověka lze v rámci současné diskuse shrnout do dvou. Jedna se bude týkat bádání Noama Chomského, autorem druhé je z velké části Michael Arbib. V určité rovině a s určitým nadhledem by šlo předznamenat, že jde o spor mezi univerzální (vrozenou) gramatikou a schopností imitace a napodobování.²⁰ Tyto předměty bádání stojí v popředí předložených teorií. Chomského vize spočívá v takzvané univerzální vrozené gramatice. Jde o osvětlení, proč jsou děti schopny se v určitém věku²¹ naučit jazyk, tedy kterýkoliv, který jim bude později připisován jako mateřský. Odůvodnění má ležet v této univerzální gramatice, což je vrozená znalost gramatické struktury, která je podkladem jakéhokoliv jazyka. Je jasné, že takto komplexní řešení jakéhokoliv problému, bude mít své kritiky. K tomu však později.

Lingvistický model má samozřejmě své podklady i v oblasti neurologie, kde stojí za zmínku například studie týkající se Brocovy oblasti,²² která by měla fungovat jako určitý základ pro onu univerzální gramatiku. Další studie vznikla již ve spolupráci s výše zmíněným Chomským a specificky se věnuje jazykové vloze.²³ Ta je dle autorů dvojí – lze ji chápat v širokém a v úzkém slova smyslu.²⁴ Vzhledem k tomu, že vložka v širokém smyslu může sdílet některé své aspekty i se zvířaty, je pro nás důležitější ona FLN,²⁵ kterou lze chápat jako striktně „lidskou“.²⁶ Jedním ze zásadních pojmů pro tuto koncepci je také výraz „rekurse“. Jedná se o záležitost, která je vcelku signifikantní pro Chomského koncepci generativní gramatiky a naznačuje možnost skládat věty, které nejsou nikde ukončené, tedy je neustále rozvíjet.²⁷ Toto pojetí působí skutečně matematicky, skoro bychom zde mohli hledat i stopy

¹⁸ ARBIB, Michael A. *How the brain got language: The mirror system hypothesis*, s. 30.

¹⁹ *Ibid.*, s. 31.

²⁰ Které umožňují, na základě této teorie, učení.

²¹ Ideálně mezi druhým a pátým rokem.

²² MARCUS, Gary F., VOULOUMANOS, Athena, SAG, Ivan A. Does Broca's play by the rules? *Nature neuroscience*, 2003, 6, pp. 651–652. Dostupné z doi: <https://doi.org/10.1038/nn0703-651>.

²³ HAUSER, Marc D., CHOMSKY, Noam, FITCH, William Tecumseh. The Faculty of Language: What Is It, Who Has It, and How Did It Evolve? *Science*, 2002, 298 (5598), 1569–1579. Dostupné z: doi: <https://doi.org/10.1126/science.298.5598.1569-1579>.

²⁴ *Ibid.*, s. 1570–1571, dále pak KOUKOLÍK, František. *Lidský mozek*. Praha: Galén, 2012, s. 161.

²⁵ Faculty of Language – narrow sense.

²⁶ *Ibid.*, s. 162.

²⁷ HAUSER, Marc D., CHOMSKY, Noam, FITCH, William Tecumseh, *op. cit.*, s. 1571: „Sentences are built up of discrete units: There are 6-word sentences and 7-word sentences, but no 6.5-word sentences. There is no

Descartova myšlení *more geometrico*, nicméně alespoň nám lépe předznamená pojetí, jaké nalezneme u Arbiba, respektive pojetí, které se obecně zakládá na (nejen²⁸) zrcadlových neuronech.

Zrcadlové neurony, poprvé popsány skupinou vědců spolu s Rizzolattim,²⁹ jsou převratným objevem. Jejich význam můžeme nějakým způsobem stopovat do oblastí a schopnosti empatie, imitace, či právě využití této imitace a nápodoby při vývoji jazyka.³⁰ Tyto jednotlivé faktory nejsou oddělené a později nastíníme jejich propojení. V původní studii byly tyto neurony pozorovány u opic v oblasti označované F5, která se u lidí shoduje s Brocovou oblastí. Aktivita těchto neuronů byla sledována při provádění určité činnosti, a rovněž při pouhém pozorování této činnosti u jiné osoby či zvířete.³¹

Časté pokusy se zabývaly například uchopením určitého předmětu. To na jedné straně popsalo výše uvedenou schopnost „zrcadlení“ činnosti v mozku. Zároveň to ale badatele nasměrovalo k určitému propojení gest a jazyka. Dále je podstatný přechod od gesta k výrazu.³² Samotný systém zrcadlových neuronů nemá být podle badatelů jediným možným vysvětlením. Důležité je, že i když pomáhá nápodobě, není jejím strůjcem. Podstatná je ale jeho schopnost reprezentace. Stejně tak je tomu s jazykem, který sám o sobě (spolu se svým vývojem) nemůže být osvětlen pouze jedinou teorií³³ a do hry vstupuje řada dalších faktorů.

Máme-li výše uvedené shrnout, všimněme si, že Chomsky (a další) nejprve definují jazykovou vložku v širokém smyslu jako shodnou s určitými druhy komunikace u zvířat. V druhé části se odkazují na evoluci a přirozený výběr a sledují jazykovou vložku jako specificky lidskou. Vyvinula se tedy specificky pro potřeby člověka. V třetí fázi vidíme, že ačkoliv některé mechanismy sdílíme se zvířaty, princip rekurse (popsaný výše) je striktně lidskou záležitostí. Pro tuto teorii je tedy zásadní evoluce a obecně vývoj jazyka v dlouhodobém horizontu. Když se ovšem podíváme na teorii zrcadlových neuronů a vůbec přístupy badatelů, kteří se jimi zabývají (k čemuž nám zde slouží M. Arbib), vidíme právě vývoj i v krátkodobém horizontu. Zároveň je druhá teorie spíše postavena na faktorech

longest sentence (any candidate sentence can be trumped by, for example, embedding it in ‘Mary thinks that...’), and there is no non-arbitrary upper bound to sentence length. In these respects, language is directly analogous to the natural numbers...“

²⁸ Máme zde na mysli empatii a schopnost nápodoby v širší rovině, čímž se nám otevírá i prostor k exkurzu do oblasti současné filosofie.

²⁹ RIZZOLATTI, Giacomo, Di PELLEGRINO, Giuseppe, FOGASSI, Leonardo, GALLESE, Vittorio, FADIGA, Luciano. Understanding motor events: a neurophysiological study. *Experimental Brain Research*, 1992, 91 (1), pp. 176–180.

³⁰ RAJMOHAN, Velayudhan, MOHANDAS, Edakkunni. Mirror neuron system. *Indian Journal of Psychiatry* [online], 2007, 49 (1) [cit. 2020-09-08]. DOI: 10.4103/0019-5545.31522. Rovněž zde můžeme nalézt odkaz na teorii mysli.

³¹ KOUKOLÍK, František. *Lidský mozek*, s. 163.

³² *Ibid.*, s. 164. Dále zde Koukolík na základě pokusu provedeného Gentiluccim v r. 2001 ukazuje, že když se měli lidé pokus uchopit objekt (kříž) nebo skupinu teček na stejném prostoru a souběžně při zobrazení křížů otevřít ústa, tak při sahání po větším objektu se ústa otevírala rychleji a apertura rtů byla také větší. Obdobně při vyslovení slabiky byl hlas silnější a celý experiment vyšel stejně i při pozorování této činnosti.

³³ Nejvýraznější je zde jistě prohlášení, že opice mají rovněž zrcadlové neurony a jazykem nedisponují. Arbib spolu s tímto ještě uvádí, že schopnost uchopení (předmětu), jež nám zrcadlové neurony dávají, ale také sama nepostačí ke kopírování akce druhého člověka. ARBIB, Michael A. From monkey-like action recognition to human language: An evolutionary framework for neurolinguistics. *Behavioral and Brain Sciences*, 2005, 28 (2), p. 106. Dostupné z doi:10.1017/S0140525X05000038. Přesto lze spolu s Koukolíkem vyzdvihnout jejich význam pro sociální chování. KOUKOLÍK, František. *Lidský mozek*, s. 165.

imitace a empatie. Propojení pak pomáhá rovněž předchozí kapitola, kde vidíme, jak Arbib již k samotné definici jazyka využívá jeho mezigenerační vývoj a zároveň se nám sem z lingvistiky přenáší faktor gramatiky, který je již pro pochopení celku nezbytný.

Aplikace ZN do problematiky jazyka a rozumění

Význam zrcadlových neuronů však v našem kontextu hraje stále velkou roli, přičemž tento význam lze sledovat ve dvou provázaných liniích. První je vývoj ve svém vztahu k evoluci jazyka. Arbib tuto evoluci jasně dělí na první tři stádia pre-hominidní a následující tři³⁴ již hominidní. První bod začíná *uchopením*, od něhož se dále odvíjí *systém zrcadlových neuronů*, který toto uchopení umožňuje, poté postupuje k *systému imitace* na základě opakované expozice.³⁵ Druhá část této struktury³⁶ obsahuje již výše zmíněné *protoznaky* a *protojazyk*. Jim však ještě předchází schopnost složité *imitace pro uchopování*. Zde se objevují dvě složky³⁷ – schopnost opakovat akci, kterou u jiného tvora identifikuje (lidoop) jako již známou, anebo identifikovat nový druh akce, který je však podobný již známému chování.

Toto zrcadlení můžeme nalézt rovněž v elementárním popisu zrcadlových neuronů. Pokud si představíme interakci³⁸ dvou lidí, každý z nich si v tomto momentě představuje vlastní intence, zamýšlené akce na základě svých představ. Stejně tak si ale představuje i potenciální akce druhého člověka. Toto vyhodnocování vede k vyvolání představy částečné shody (potenciálních akcí jednoho i druhého účastníka), z čehož můžeme vyvodit i možné sociální následky a konsekvence.³⁹ Tato hypotéza je ovšem funkční do té míry, dokud účastník pozoruje nejen akce, které vyvolává sám, ale i reakce druhého. Mluvíme zde tedy o hermeneutickém rozumění *par excellence*. Naším úkolem je hermeneuticky rozklíčovat intenci druhého člověka, což lze rovněž pokládat za etickou maximu. Zároveň je zde ale nutné opět podotknout, že zrcadlové neurony nám neposkytují rozumění ve finální fázi, daleko spíše jsou součástí „většího systému“.⁴⁰

³⁴ Čtvrté stádium v této části je označeno prostým nadpisem „Jazyk“ a je bráno jako výsledek kulturní evoluce druhu *Homo sapiens*.

³⁵ Dělení je součástí výše uvedené studie: ARBIB, Michael A. *From monkey-like action recognition to human language*, s. 106.

³⁶ Zde načrtnutou antropologickou diferencí mezi druhy lze samozřejmě řešit mnoha způsoby. Nabízí se například Tomasellovo (avšak nejen jeho) pojetí sdílené pozornosti. V širším pojetí lze sdílenou pozornost vymezit jako společnou intenci dvou lidí zaměřenou ke stejnému předmětu. Tato ve vztahu k jazyku je pojednána například zde: TOMASELLO, Michael, FARRAR, Michael Jeffrey. *Joint Attention and Early Language*. *Child Development*, 1986, 57 (6). DOI:10.2307/1130423, s. 1454. Definice však existuje celá řada, některé pojednává například Urban: URBAN, Petr. *Joint Attention and Anthropological Difference*. *Environmental Philosophy*, 2014, 11 (1). DOI:10.5840/envirophil20143114, s. 60. Jakož i její vymezení jako fenoménu unikátního čistě pro člověka: *Ibid.*, s. 62 a dále.

³⁷ Které jsou právě součástí prvního stádia, které odděluje hominidy od lidoopů. Překlad je zde využíván tak, jak jej uvádí Koukolík.

³⁸ Která ovšem nemusí být založena na jazyku.

³⁹ Celá analogie je uváděna v Arbibově pozdější studii: ARBIB, Michael A. *How the brain got language: The mirror system hypothesis*, s. 145.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 146.

Jazyk a rozumění

Pod výše uvedeným náčrtem se vždy v nějaké formě skrývala otázka rozumění. Nyní se přesuneme k určité komparaci, jakým způsobem se naše zkušenost jazyka podílí na hermeneutické zkušenosti. Zároveň si všimneme, že distinktivní oddělení jazyka a řeči, které učinil de Saussure, nemusí být tak přísné například v tradici fenomenologie. Rovněž bude ale patrné, že rozumění nemusí vyjít z našeho chápání jazyka jako nutný cíl,⁴¹ nýbrž že může být integrální jednotkou přítomnou již v samotném vzniku jazyka⁴² a doprovázet jeho definici jakož i vývoj. Jednou z výtek proti této cestě k rozumění může být fakt, že naším cílem není rozumět jazyku (či snad řeči), ale daleko spíše člověku, který za ním stojí. Zde se samozřejmě dostaneme k řeči jako k médiu, prvně snad ale můžeme konstatovat: „Je to řeč, která mluví, ne autor,“⁴³ což je tvrzení vcelku složité a dodnes ne zcela vysvětlené, avšak pro naše účely může fungovat jako jistá pomůcka.

Pro fenomenologii není řeč tím, čemu je zapotřebí rozumět, nýbrž jeho médiem. Potřebujeme řeč, abychom mohli rozumět intenci druhého člověka.⁴⁴ Tato premisa však neříká, že musím rozumět řeči. Hovoříme-li s druhým člověkem, můžeme se pokusit vztahovat jeho mínění na něho samého. To však není rozhovorem. Daleko přínosnější a pro hermeneutiku důležitější pohled je však ten, kdy to, co říká, vztahujeme sami na sebe.⁴⁵ Na mysl je ale rovněž zapotřebí mít, že pokud jsme řeč ustanovili jako médium, neznamená to, že by stála mimo rozumění.⁴⁶ Fenomenolog postupuje touto cestou dále a například skrze Humboldta vyjevuje „pohled na řeč jako pohled na svět“.⁴⁷ Touto cestou by se mohlo zdát, že jazyk je podsložkou rozumění všemu bytí. Jde to však koncipovat i opačně a shrnout problematiku do tvrzení, že bytím, kterému chceme (a máme⁴⁸) rozumět, je jazyk sám.⁴⁹

Druhý předložený systém, který nám skrze jazyk může pomoci lepšímu rozumění druhému, vychází z konceptu diskursivní etiky, respektive je sám diskursivní etikou se vším, co tomuto Jürgen Habermas připisuje. Stručně lze konstatovat, že diskursivní etika nás učí rozumění druhým lidem a diskursu⁵⁰ druhých lidí. Prostředkem je zde něco, co Habermas

⁴¹ Tedy být imperativem.

⁴² A být tedy etickou maximou.

⁴³ BARTHES, Roland. Smrt autora. *Aluze: časopis pro literaturu, filosofii a jiné*, 2006, roč. 10, č. 3, s. 75. Zde je nutné podotknout, že Barthes samozřejmě nemá s fenomenologií mnoho společného. Nicméně jako představitel poststrukturalismu na ní navazuje, a tak můžeme například v této ústřední tezi vidět určité navazování na fenomenologickou hermeneutiku, jak ji nacházíme například u Gadamera.

⁴⁴ Šlo by konstatovat, že úkolem hermeneutiky je rozumět tomu, co chtěl básník říci. Doplnit ovšem můžeme, že chceme rozumět také tomu, co ani neřekl. Existují totiž také neverbální aspekty jazyka, takzvané prozódie. Tyto aspekty nám mohou pomoci k rozumění, i když bychom slovům nerozuměli. Kulišťák uvádí čtyři základní kategorie: vnitřní (např. zvýšení intonace), intelektová (důraz na slovo), emocionální (primární typ emocí v řeči) a nečlánkovaná (sem patří paralingvistické jevy). KULIŠŤÁK, Petr. *Neuropsychologie*. Praha: Portál, 2011, s. 195–196.

⁴⁵ GADAMER, Hans-Georg. *Pravda a metoda I: nárys filosofické hermeneutiky*. Praha: Triáda, 2020, s. 332.

⁴⁶ Zde jde Gadamer proti poznání jazykovědců a zdůrazňuje, že nejde o typ řeči, ale o to, co se v této řeči říká. *Ibid.*, s. 376.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 377.

⁴⁸ Pokud máme hovořit o maximě rozumění.

⁴⁹ CAPUTO, John D. *Hermeneutics: Facts and Interpretation in the Age of Information*. Penguin Random House, 2018, s. 108.

⁵⁰ Tj. řeči, mimo jiné.

označuje jako *komunikativní jednání*.⁵¹ K bližšímu vysvětlení si pak můžeme propůjčit Kantův kategorický imperativ.⁵² Na jedné straně můžeme sice konstatovat, že Habermas k této tradiční teorii přidává právě aspekt komunikace,⁵³ která je k rozumění nejdůležitější.⁵⁴ Na druhé straně však je kategorický imperativ tím, co jde proti Habermasově chápání pojmu diskurs, ve smyslu plnění jakéhosi univerzalizmu.

Kategorický imperativ je totiž dle některých možné vztáhnout pouze na západní kulturu a jiné kultury, které tento princip neznají, se jím logicky držet nemusí.⁵⁵ To však neznamená, že by tyto kultury neznaly žádné morální principy. Jen nemusí být západní morálka jedinou univerzální. To je ve své podstatě námitka, která rovněž souvisí s jazykem, avšak spíše s výše uvedeným Gadamerovým pojetím. Ten ostatně postuluje fakt, že skutečné rozumění v rozhovoru se zase tolik nevztahuje ke znalosti cizího jazyka.

Zmínění kategorického imperativu zde není pouhou vsuvkou. U Kanta hraje důležitou roli univerzalizace, a tedy i zobecnění norem. Diskursivní etika s tímto souhlasí, avšak důvodem je právě dorozumění.⁵⁶ A to je bodem, kdy se Habermas odkazuje na otázku jazyka, který nás k rozumění vede a zároveň je to i pro nás pojítka, které jsme nastínili v úvodu. Totiž, že rozumění je společným bodem, jak při bádání po vzniku jazyka a jeho funkci, tak v této postmoderní teorii.

Význam jazyka pro komunikativní jednání jakož i pro diskursivní etiku leží ve dvou základních bodech. Podle Habermase lze předpokládat, že etika dobra je cosi nezávislého na vůli jednotlivého subjektu. Přesto je zapotřebí si uvědomit, že takovéto hodnoty a pojmy, jako je dobro, jsou zveřejňovány právě skrze jazyk a skrze tento jazyk může subjekt „vhodným způsobem artikulovat své etické pocity“.⁵⁷ Zároveň je však jazyk něčím, co v rámci argumentace⁵⁸ používáme denně, a tedy i něčím, co je orientováno především na rozumění.⁵⁹ Zároveň je tímto dán pragmatický předpoklad jazyka, díky čemuž se stává něčím morálně neutrálním. Konečně, využití jazyka tímto způsobem však může vést i k určité zranitelnosti. Jazyk takto orientovaný je sice konstitutivním prvkem socio-kulturních forem života, avšak zároveň se jakási individualizace jedinců ve společnosti děje souběžně. Identita jedince se tak vytváří souběžně s určitou externalizací ve společenství, které je utvářeno komunikativně. Habermas zde předpokládá existenci zranitelnosti, která se tím pádem šíří v rámci určité sítě zranitelnosti tohoto společenství.⁶⁰

⁵¹ HABERMAS, Jürgen. *Moral Consciousness and Communicative Action*. 3. Cambridge: MIT Press, 1993, s. 120.

⁵² KANT, Immanuel. *Základy metafyziky mravů*. Praha: OIKOYMENH, 2014, s. 40.

⁵³ NOHEJL, Marek. Diskursivní etika jako příspěvek k interpretaci pojmu jednání. *Filosofický časopis*, 2006, roč. 54, č. 1, s. 47–60.

⁵⁴ A také zásadním produktem jazyka jako takového.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 50.

⁵⁶ HORSTER, Detlef. *Jürgen Habermas*. Praha: Svoboda, 1995, s. 48. Kategorický imperativ je zde pak přehodnocen jako „zásada, že nárok platnosti smí požadovat jen ty normy, které by mohly najít souhlas všech účastníků praktického diskursu, kterých se to týká“.

⁵⁷ HABERMAS, Jürgen. *Justification and Application: Remarks on Discourse Ethics*. 2. Cambridge: The MIT Press, 1995, s. 72–73.

⁵⁸ Přičemž argumentace je jedním z pilířů diskursivní etiky.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 77.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 108–109.

Závěr

Z výše uvedeného vyplývá nutnost jazyka pro porozumění, ale zároveň nutnost existence něčeho dalšího, totiž morálky. Morálka, která se v tomto místě stává spíše morální institucí, nám prvně pomáhá jít proti této integrálně přítomné zranitelnosti, a zároveň nám říká, jak je důležité si zachovat integritu. Z toho ale vyplývá, že integritu si jedinec nemůže zachovat sám, nýbrž skrze určitou stabilizaci této sítě vztahů, čímž je zachována nenahraditelnost člověka jakožto člena komunity.⁶¹ Zde bychom již bez Habermase mohli ovšem dodat, že této roviny⁶² lze jen stěží dosáhnout bez funkce jazyka a bez schopnosti empatie. Ta dále může fungovat v rozumění na těch místech, kdy je zapotřebí rozumět nevyřčenému. Tím mohou být jak zmíněné neverbální aspekty jazyka, či prostě pocity druhé bytosti, které jsou ale rovněž součástí celku, a tedy naší výzvou k rozumění.

⁶¹ *Ibid.*, s. 109.

⁶² Bylo by zavádějící označovat toto za ideální stav, tedy za utopii.

SEZNAM LITERATURY

ARBIB, Michael A. *Action to Language via the Mirror Neuron System*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. ISBN 13 978-0-521-84755-1.

ARBIB, Michael A. From monkey-like action recognition to human language: An evolutionary framework for neurolinguistics. *Behavioral and Brain Sciences*, 2005, 28 (2), pp. 105–124. ISSN 0140-525X. DOI:10.1017/S0140525X05000038.

ARBIB, Michael A. *How the brain got language: The mirror system hypothesis*. New York: Oxford University Press, 2012. ISBN 978-0-19-989668-4.

BARTHES, Roland. Smrt autora. *Aluze: časopis pro literaturu, filosofii a jiné*, 2006, roč. 10, č. 3, s. 75–77. ISSN 1212-5547.

CAPUTO, John D. *Hermeneutics: Facts and Interpretation in the Age of Information*. London: Penguin Random House, 2018. ISBN 978-0-241-25785-2.

GADAMER, Hans-Georg. *Pravda a metoda I: nárys filosofické hermeneutiky*. Praha: Triáda, 2020. ISBN 978-80-87256-62-6.

HABERMAS, Jürgen. *Justification and Application: Remarks on Discourse Ethics*. 2. Cambridge: The MIT Press, 1995. ISBN 0-262-08217-9.

HABERMAS, Jürgen. *Moral Consciousness and Communicative Action*. 3. Cambridge: MIT Press, 1993. ISBN 0-262-08192-X.

HAUSER, Marc D., CHOMSKY, Noam, FITCH, William Tecumseh. The Faculty of Language: What Is It, Who Has It, and How Did It Evolve? *Science*, 2002, 298 (5598), pp. 1569–1579. ISSN 1095-9203. DOI: 10.1126/science.298.5598.

HORSTER, Detlef. *Jürgen Habermas*. Praha: Svoboda, 1995. ISBN: 80-205-0467-2.

KANT, Immanuel. *Základy metafyziky mravů*. Praha: OIKOYMENH, 2014. ISBN 978-80-7298-501-2.

KOUKOLÍK, František. *Lidský mozek*. Praha: Galén, 2012. ISBN 978-80-7262-771-4.

KULIŠŤÁK, Petr. *Neuropsychologie*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-891-3.

KYLOUŠEK, Petr. *Znak, struktura, vyprávění: Výbor z prací francouzského strukturalismu*. Brno: Host, 2002. ISBN 80-7294016-3.

MARCUS, Gary F., VOULOUMANOS, Athena, SAG, Ivan A. Does Broca's play by the rules? *Nature neuroscience*. 2003, 6, pp. 651–652. ISSN 1546-1726. DOI: 10.1038/nn0703-651.

NOHEJL, Marek. Diskursivní etika jako příspěvek k interpretaci pojmu jednání. *Filosofický časopis*, 2006, roč. 54, č. 1, s. 47–60. ISSN 0015-1831.

RAJMOHAN, Velayudhan, MOHANDAS, Edakkunni. Mirror neuron system. *Indian Journal of Psychiatry* [online], 2007, 49 (1) [cit. 2020-09-08]. DOI: 10.4103/0019-5545.31522. ISSN 0019-5545. Dostupné z WWW: <<https://journals.lww.com/indianjpsychiatry/toc/2007/49010>>.

RIZZOLATTI, Giacomo, Di PELLEGRINO, Giuseppe, FOGASSI, Leonardo, GALLESE, Vittorio, FADIGA, Luciano. Understanding motor events: a neurophysiological study. *Experimental Brain Research*, 1992, 91 (1), pp. 176–180. ISSN 0014-4819.

SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0560-9.

TOMASELLO, Michael, FARRAR, Michael Jeffrey. Joint Attention and Early Language. *Child Development*, 1986, 57 (6), pp. 1454–1463. ISSN 0009-3920. DOI:10.2307/1130423.

URBAN, Petr. Joint Attention and Anthropological Difference. *Environmental Philosophy*, 2014, 11 (1), pp. 59–70. ISSN 1718-0198. DOI:10.5840/envirophil20143114.

(Mgr. Jan Šteffl je doktorandem v oboru Bioetiky na Ústavu humanitních studií v lékařství na 1. lékařské fakultě UK.)